

УДК 316.4.066+323.2

ОЛЕКСАНДР РЕЗНІК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Зумовленість громадянських практик в Україні як віддзеркалення соціально-економічного розвитку суспільства

Анотація

У статті розглянуто чинники громадянських практик в українському суспільстві. Для з'ясування цього було застосовано бінарну логістичну регресію та кореляційний аналіз на підставі даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2013 рік. Аналіз показав, що соціоекономічні чинники та ключові структурні чинники — регіональна поляризація та етнічне походження — виявилися не впливовими. Натомість соціально-психологічні чинники (інтерес до політики, переконаність у власній здатності контролювати владу та готовність виявити ініціативу і включитися у розв'язання місцевих проблем) виявилися найбільш впливовими.

Ключові слова: *громадянські практики, соціоекономічний статус, регіональні та етнічні розмежування, соціально-психологічні чинники*

Вступ

Здатність суспільства успішно контролювати державні інститути пов'язана з поширеністю систематичних, відтворюваних і постійних громадсько-політичних дій різних соціальних суб'єктів. Ідеться про громадянські практики, які розглядаються як багатомірне явище — сукупність дій, які під впливом різних детермінант зароджуються, усталюються і поступово заповнюють простір публічної сфери. Ці практики стають способами реалізації соціальних інтересів різних верств суспільства, врівноважуючи та стабілізуючи його соціальну структуру. За умов, коли традиційні, патер-

налістські стратегії поведінки населення стають неефективними, активні соціальні суб'єкти, володіючи необхідними ресурсами й навичками, шукають нові зразки громадянської поведінки, серед яких через селекцію виокремлюються найефективніші й, отже, спроможні стати визначальними у створенні нових політичних структур. Відтак, громадянські практики у перехідному суспільстві стають соціальним ресурсом для здобуття соціальних позицій та благ, збільшуючи шанси у стратифікаційному суперництві та спрямовуючи перебіг політичної інституціоналізації. Крім цього, через громадянські практики виявляється феномен громадянськості — усвідомлення громадянином своїх прав та обов'язків у житті країни, створення умов для якнайповнішого розкриття всього потенціалу людини, її творчого самовираження.

Теоретичні підходи

Розрізняють конвенціональні (традиційні) та неконвенціональні (нетрадиційні) форми громадянських практик, які залежать від традицій політичної участі. До конвенціональних форм можна віднести достатньо рутинну поведінку, здійснювану через інституціональні канали і прийнятну для панівної у суспільстві політичної культури. Традиційні практики демонструють або підтримку політичного режиму, або прагнення змінити політику режиму чи вплинути на неї. Неконвенціональна практика пов'язана переважно із протестною поведінкою. До неконвенціональних форм громадянських практик, включно з насильницькими, вдаються тоді, коли традиційні форми з різних причин стають недоступними або ж не приносять бажаного результату.

З усієї множини теоретичних підходів, які пояснюють чинники громадянської активності, у сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюються кілька, які уявляли свою дієвість і практичну значущість. Серед цих підходів можна умовно виокремити *структурний, соціоекономічний, соціально-психологічний та ресурсно-мобілізаційний*.

Структурний підхід зосереджений на соціальних розколах, які виникають внаслідок суперечностей між інтересами великих груп людей, спричинених соціальною стратифікацією за різними ознаками. Теорія соціальних розколів (С.М.Ліпсет та С.Рокан) виходить з того, що політична поведінка людей зумовлена не свідомими політичними перевагами, а належністю до великих соціальних груп, що утворилися внаслідок різних відмінностей чи навіть соціальних конфліктів. Ці відмінності, зокрема у Західній Європі, виникли внаслідок модернізаційних процесів, які розмежували центр і периферію, державу і церкву, місто і село, власників і найманих працівників. Свого часу інституціоналізовані розмежування сформули певну структуру політичних переваг громадян [Lipset, Rokkan, 1985]. Тобто детермінація громадянської поведінки зумовлена проявом солідарності та ідентифікації із групою. Вчені також звертають увагу на існування нових “розмежувань”, “розколів”, “поділів”, “відмінностей”. Утворювані на цих підставах групи також можуть бути релігійними, етнічними, мовними, міграційними, регіональними, поселенськими та класовими [Deegan-Krause, 2007].

Соціальні розколи можуть бути спровоковані також іншими соціокультурними вимірами, зокрема геополітичними, історичними тощо. Особливо це стосується мультикультурних суспільств, коли нерівний доступ різних груп до соціальних ресурсів створює конфліктну ситуацію.

Соціоекономічний підхід стимулом вважає насамперед соціоекономічний статус, який традиційно визначається як похідний від доходу, професії, рівня освіти тощо. Ранні спроби обчислення рівня соціоекономічного ресурсу ґрунтувалися на поєднанні освіти й доходу. Високий соціоекономічний статус надає переваги людині, оскільки забезпечує володіння необхідною інформацією, навичками та компетенцією. Це також сприяє засвоєнню необхідних норм та моделей громадянської поведінки (включно з відчуттям громадянського обов'язку), які можуть виступати мотивами залучення особистості в політику, що дає змогу набути досвід і дістати необхідну підтримку з боку офіційних структур [Verba, Nie, Kim, 1987: p. 286–292]. Соціоекономічний статус зумовлюється розподілом певних соціальних ресурсів: освіта, що формує звичку шукати нову інформацію, готовність оволодівати новими навичками та здатність до самообілізації; гроші, наявність яких вивільняє час для заняття громадянською діяльністю; високий соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; і нарешті, деякі поведінкові навички, наприклад, здатність грамотно викладати свої вимоги у доступній манері, прийнятній для політиків і бюрократів. Зрозуміло, що всі ці ресурси зосереджені в руках соціально привілейованих верств населення.

Соціально-психологічний підхід до вивчення громадянської дії акцентує увагу на внутрішньоособистісних чинниках і можливостях самоактуалізації людини у соціальному житті. Найвідомішими тлумаченнями актуалізації громадянської активності, які мають соціально-психологічне наповнення і які часто застосовують у дослідженнях політичної культури, стали концепції політичної ефективності та політичної залученості [Dahl, 1961; Milbrath, Klein, 1962; Renshon, 1974: p. 125]. Політична ефективність визначається як відчуття індивіда, що його політична дія має чи матиме вплив на політичний процес. Політична залученість виявляється через інтерес до політики та компетентність, які, безумовно, сприяють активності. Зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку. Віра у власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками для того, щоб люди почали діяти. Коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, оскільки відбувається емоційна насиченість особистісних відносин.

Теорія мобілізації ресурсів від кінця 1960-х років домінує в поясненні детермінантів соціальних рухів і громадянської активності (Дж.МакКарті, М.Залд, Р.Еш, В.Лемсон, Ч.Тілі). Згідно з цією теорією, суспільні рухи слід розглядати як цілеспрямовані, скеровані заходи, які залежать від ефективності нагромадження ресурсів (грошей, доступу до ЗМІ, статусу, навичок, освіти, знань, зв'язків тощо) для розвитку громадянської активності та соціальних рухів [McCarthy, Zald, 1977; Jenkins, 1983]. Теорія мобілізації

ресурсів припускає, що в сучасних плюралістичних суспільствах протест стає звичайним явищем, оскільки завжди існує незадоволення. Це, своєю чергою, нівелює важливість чинників незадоволення, оскільки плюралізм робить їх повсюдними. Актори, які вирішили взяти участь у громадянській дії, є раціональними, вони зважують витрати та вигоди від участі (такі міркування, безумовно, пов'язані із впливом теорії раціонального вибору). Тривалість та характер участі залежать від змісту накопичених ресурсів та становища індивіда у соціальних мережах.

Настанова, яка увібрала в себе здобутки теорії мобілізації ресурсів та соціально-психологічних підходів до політичної залученості, дістала втілення у тривалих емпіричних дослідженнях С.Верби, К.Л.Шлоцман і Г.Брейді. Досліджуючи проблему стратифікації політичної активності, вони застосували *модель громадянського волонтаризму* (Civic Voluntarism Model). Базовими чинниками цієї моделі стали *ресурси, мотивація та мобілізація*. Ресурсами є час, гроші та громадянські навички. Ці ресурси людина здобуває в перебігу соціалізації через сім'ю, школу, місце роботи, добровільні організації, релігійні установи тощо. Громадянські навички включають комунікаційні та організаційні здатності, які дають змогу громадянам ефективно використовувати гроші та час у громадянській діяльності. Мотивацію визначає сукупність психологічних стимулів, які спонукають до участі (політичний інтерес, політична ефективність, відчуття громадянського обов'язку, партійна ідентифікація тощо). Мобілізація трактується як спонукка до участі у громадянських акціях [Verba, Schlozman, Brady, 1995: p. 269–273]. Всі ці три чинники взаємно посилюються й надають кумулятивних політичних переваг їхнім володарям.

Конфігурація чинників громадянських практик в українському суспільстві: методичні аспекти

Дослідження соціальної активності та протестної поведінки населення України свідчать про переважання певного типу чинників залежно від етапу розвитку українського суспільства. У соціологічних дослідженнях першої половини 1990-х років серед причин можливої участі населення України в акціях протесту домінували проблеми матеріального виживання [Бекешкіна, 1993; Бекешкіна, 1994, с. 37–40; Головаха, 1997: с. 61–64]. Дослідження кінця 1990-х — початку 2000-х років фіксують тенденцію ідеологічних розмежувань стосовно протестних настроїв. Зокрема, протестний потенціал переважав серед людей із лівою ідеологічною орієнтацією: прихильники соціалізму більшою мірою, ніж прихильники капіталізму, декларували свою згоду взяти участь у мітингах та демонстраціях протесту [Головаха, Панина, 1999; Головаха, Паніна, 2001].

Етап трансформації, коли, на думку Є.Головахи і Н.Паніної, зароджувалася нова інституціональна криза (1999–2004), розпочався з того, “що сформована в попередні роки інституціональна система вступила у суперечність і з потребами найактивніших верств населення, і з інтересами впливових опозиційних політичних еліт, які не знайшли (або втратили) своє місце в усталеній владній ієрархії” [Головаха, Паніна, 2006: с. 44]. Причинами цьо-

го, на їхню думку, було те, що, “відчувши певну свободу від повсякденної й виснажливої боротьби за фізичне виживання, чимало громадян України виявили підвищений інтерес до політичних колізій, пов’язаних із завершенням “епохи Кучми” і необхідністю вибору його наступника” [Головаха, Паніна, 2006: с. 44–45]. Тобто громадянська активність була зумовлена збільшенням ресурсної складової — покращення матеріального становища та наявність вільного часу. Треба зазначити, динаміка ціннісних пріоритетів громадян України напередодні громадянської активізації кінця 2004 року, зафіксована у дослідженнях Інституту соціології НАН України, свідчила про поступове зростання модернізаційного потенціалу суспільних самореалізаційних цінностей [Ручка, 2004]. До того ж, як свідчить моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України, поступово, хоч і ненабагато, зросла впевненість громадян у наявності можливості впливу громадян на владу, особливо на місцеву, у відповідь на порушення їхніх прав та інтересів.

Однак вирішальним стало виокремлення регіонального розмежування з його етнокультурними особливостями, що дало підстави розглядати ці події як певний етап етнополітичного процесу в суспільстві. Зокрема, існують думки, що в електоральному розколі України почав відігравати свою роль чинник історичної ідентичності, тому Помаранчева революція виявилася не стільки демократичною, скільки культурно-етнічною [Головаха, Паніна, 2006: с. 50] або національно-демократичною [Степаненко, 2005: с. 23]. Крім регіонального розколу впливовими виявилися етнічні, мовні відмінності, геополітичні преференції та позиції з питання російської мови. Регіональна поляризація, яка виявилася на президентських виборах 2004 року, збереглася і на наступних парламентських виборах 2006 року, позачергових парламентських 2007 року, президентських виборах 2010 року та частково на парламентських виборах 2012 року. Водночас аналіз динаміки впливовості чинників громадянських практик у другій половині 2000-х років зафіксував поступове нівелювання регіональних та етнічних чинників [Резнік, 2011: с. 253–271].

Таким чином, урахуовуючи специфіку українського суспільства, можна окреслити три типи чинників громадянських практик: структурні, ресурсні та соціально-психологічні стимули. Серед структурних чинників, які охоплюють усі можливі лінії ціннісно-світоглядного розшарування українського суспільства, можна вирізнити регіональний та етнічний. До ресурсних чинників віднесено соціоекономічний статус (освіта, матеріальне становище) та наявність вільного часу. Серед соціально-психологічних стимулів політичної залученості виокремлено такі чинники, як готовність до участі у місцевих справах, інтерес до політики та суб’єктивна можливість контролю над владою.

Гіпотези

Електоральне розмежування, яке досі зберігається і відтворюється у підтримці, з одного боку, влади, а з іншого — опозиції представниками певних регіонально-етнічних спільнот, має впливати на детермінацію громадянських практик, особливо протестних. Проте роздробленість опозиційних сил, розчарування владою з боку її базового електорату знижує ймо-

вірність регіонально-етнічної зумовленості громадянських практик. Тому у розгляді чинників громадянських практик населення України належало з'ясувати, що важливіше для їхнього формування — регіонально-етнічне розмежування чи громадянський волонтаризм, ґрунтований на соціально-економічних ресурсах і соціально-психологічних аспектах політичної компетентності та залученості. Виходячи з результатів згаданих вище досліджень, спробую висунути такі гіпотези:

- 1) громадянські практики більшою мірою залежать від наявних в українському суспільстві соціальних розколів, спричинених історичним розвитком, а саме регіональними та етнокультурними розбіжностями щодо шляхів розвитку України;
- 2) громадянські практики більшою мірою спричиняються наявними соціально-економічними ресурсами та соціально-психологічними стимулами.

Отис даних

Емпіричну базу утворює масив емпіричних даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2013 рік, до програми якого було включено авторське запитання. Вибіркова сукупність опитування становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі (автори вибірки: Н.Паніна, М.Чурилов). На першому щаблі здійснюють відбір населених пунктів (точок опитування), на другому — добір адрес (вихідних точок маршруту), на третьому — респондентів. Квотний скринінг на останньому щаблі дає можливість у підвибірках кожної області України зберігати пропорції населення за типом поселення (обласний центр/місто/село), статтю, віком і рівнем освіти, характерні для певної області й певного типу населеного пункту.

Процедура та методика дослідження

Для з'ясування чинників громадянських практик було застосовано модель бінарної логістичної регресії. Цей метод дає змогу найбільш точно вивчити вплив різних чинників на залежну дихотомічну змінну. В якості залежної було використано дихотомічну змінну “участь у громадсько-політичних заходах”, яка набуває значення 1 для групи тих, хто брали участь хоча б в одному громадсько-політичному заході, та значення 0 для групи тих, хто в жодному з таких заходів участі не брав. Як незалежні змінні моделі розглянуто такі показники:

- “рівень освіти”, вимірюваний за 5-бальною шкалою із можливими варіантами відповіді: 1 — початкова, неповна середня; 2 — середня загальна; 3 — середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 — перший ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 — повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь);
- “матеріальний рівень життя сім'ї”, вимірюваний на підставі запитання “Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім'ї” за шкалою від 0 до 10 балів, де 0 балів — найнижчий, а 10 балів — найвищий;

- “час, щоб дістатися до роботи”, вимірюваний на підставі запитання “Скільки часу Ви витрачаєте щодня, аби доїхати на роботу в іншому населеному пункті в Україні та повернутися додому?” за 5-бальною шкалою із можливими варіантами відповіді: 1 — одну годину; 2 — півтори години; 3 — дві години; 4 — дві з половиною години; 5 — три години і більше;
- “готовність до участі у місцевих справах”, вимірювана на підставі запитання “Ви готові чи не готові за наявності підтримки громадськості виявити особисту ініціативу та включитися у розв’язання актуальних проблем Вашого багатоквартирного будинку, вулиці, мікрорайону чи в цілому населеного пункту в межах Ваших можливостей?” за 4-бальною шкалою із можливими варіантами відповіді: 1 — однозначно готовий; 2 — радше готовий; 3 — радше не готовий; 4 — однозначно не готовий;
- “інтерес до політики”, вимірюваний на підставі запитання “Якою мірою Вас цікавить політика?” із можливими варіантами відповіді: 1 — зовсім не цікавить; 2 — певною мірою цікавить; 3 — дуже цікавить;
- “можливість контролю над владою” — фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто у відповіді на запитання “Як Ви вважаєте, чи є у Вас можливість контролювати діяльність владних структур?” зазначив будь-яку позицію з переліку запропонованих варіантів (через ЗМІ, суд та правоохоронні органи, громадські організації, політичні партії, через участь у виборах (депутатів Верховної Ради, Президента України), через референдуми, міжнародні організації, Інтернет), і значення 0 — для тих, хто зазначив, що не має жодної можливості контролювати діяльність владних структур;
- “регіональна поляризація (2004)”, фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто зазначив своє місце проживання у Західно-Центральному регіоні (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Київ), і значення 0 — для тих, хто зазначив своє місце проживання у Південно-Східному регіоні (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області);
- “національність”, фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто вважає себе етнічним українцем, і значення 0 для тих, хто визначив себе як росіянина.

Виклад результатів

Як свідчать результати дослідження, лише кожен п’ятий взяв участь хоча би в одному із громадсько-політичних заходів (див. табл. 1). Якщо взяти до уваги характер громадсько-політичних практик, то населення більшою мірою практикує конвенційні форми (18,9%), ніж неконвенційні (6,9%). Привертає увагу те, що серед громадсько-політичних практик найбільш поширеним є переконування друзів, близьких, знайомих у правоті

своїх політичних поглядів. Політичні дискусії з найближчим оточенням є найпростішим та безпечним способом висловити свою думку, оскільки соціальна взаємодія з цією категорією людей передбачає загалом адекватні реакції співрозмовників і слугує своєрідним первинним майданчиком для “відточення” власних громадянських здібностей.

Незважаючи на загальне зростання невдоволення та протестних намірів в українському суспільстві, втілення їх у реальні форми — громадянських практик — є вкрай низьким: у санкціонованих та несанкціонованих мітингах або демонстраціях брали участь відповідно 2,8% і 0,5% населення. Очевидно, що наявність протестних настанов не є достатньою умовою для реальної поведінки. Для цього потрібні додаткові чинники, що в сукупності мають утворити необхідні й достатні умови.

Таблиця 1

**Динаміка відповідей населення України на запитання:
“У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь
упродовж останніх 12 місяців?”, 2013**

	Варіанти відповіді	%*
Конвенційні практики	Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	12,5
	Носив символіку політичного характеру	2,6
	Вступав у контакт з офіційними представниками влади	2,6
	Вступав у контакт з активістами політичних організацій	4,1
	Брав участь у роботі передвиборних штабів	–
	Брав участь у роботі громадських організацій	3,1
	Розсилав повідомлення політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту	0,7
Неконвенційні практики	Збирав підписи під колективними зверненнями	3,1
	Не купував певні товари з політичних міркувань	2,9
	Брав участь у законних мітингах і демонстраціях	2,8
	Брав участь у голодуваннях протесту	0,1
	Брав участь у бойкоті (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади)	0,2
	Брав участь у несанкціонованих мітингах, демонстраціях чи страйках	0,5
	Пікетував державні установи	0,2
	Блокував шляхи сполучення	–
	Брав участь у захопленні будівель державних установ	–
	Інше	0,2
	<i>У жодному із таких заходів участі не брав</i>	80,0
	ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ ЗАГАЛОМ	20,0
	<i>Конвенційні форми громадянських практик загалом</i>	18,9
	<i>Неконвенційні форми громадянських практик загалом</i>	6,9

* Сума відсотків перевищує 100, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Побудову рівняння бінарної логістичної регресії впливу різних чинників на залежну дихотомічну змінну участі у громадсько-політичних заходах відображено у таблиці 2. Отже, правильно класифіковано 69,8% загального числа аналізованих респондентів, що свідчить про достатню якість побудованої моделі. Побудована модель бінарної логістичної регресії впливу різних чинників на залежну змінну є достатньо прогностичною, оскільки показник *Nagelkerke R Square*, який є певним аналогом коефіцієнта детермінації в моделі рівняння лінійної регресії, показує частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної 0,469. Це означає, що розглянуті чинники пояснюють 46,9% дисперсії впливу.

Серед чинників, що були включені до моделі, не впливовими виявилися соціоекономічні та структурні чинники, оскільки вони не мають статистично значимого впливу на участь українського населення у громадсько-політичних заходах (значимість коефіцієнтів вказана в стовпчику *Sig.*). Аналіз коефіцієнтів побудованої моделі (стовпчик *B*) віддзеркалює в цілому зазначений вплив кожного із соціально-психологічних чинників. Треба зазначити, що негативний вплив показника готовності до участі у місцевих справах у контексті відповідної шкали означає, що чим менша готовність населення виявити особисту ініціативу та включитися у розв'язання актуальних проблем, тим менша його фактична участь у громадсько-політичних заходах. Тобто чим більша готовність — тим вища ймовірність громадянських практик.

Таблиця 2

**Логістична регресія та показник часткової кореляції
для залежної змінної “участь у громадсько-політичних заходах”, 2013**

Чинники	Логістична регресія				Кореляція <i>R (Sig.)</i>
	<i>B</i>	<i>S.E.</i>	<i>Wald</i>	<i>Sig.</i>	
Рівень освіти	0,071	0,254	0,079	0,779	0,095 (0,000)
Матеріальний рівень життя сім'ї	0,315	0,220	2,048	0,152	0,093 (0,000)
Час, щоб дістатися до роботи	-0,724	0,382	3,596	0,058	-0,036 (0,686)
Готовність до участі у місцевих справах	-0,866	0,353	6,018	0,014	-0,283 (0,000)
Інтерес до політики	1,638	0,712	5,300	0,021	0,210 (0,000)
Можливість контролю над владою	1,315	0,640	4,228	0,040	0,217 (0,000)
Регіональна поляризація (2004)	0,932	0,709	1,725	0,189	0,050 (0,033)
Національність	-0,586	1,386	0,179	0,673	-0,012 (0,621)
Constant	-2,018	2,388	0,714	0,398	

Nagelkerke R Square = 0,469

Правильно класифіковано 69,8% об'єктів.

Також впливовим виявився чинник часу, який витрачається, щоб дістатися до роботи: чим менше на це витрачається часу, тим більшою мірою людина може віддатися громадянським практикам. Однак порівняння рівнів впливу незалежних змінних, яке було здійснено за допомогою показника часткової кореляції (*K*) цих змінних із залежною (цей показник показує

впорядкування чинників за відносною силою їхнього впливу на залежну змінну), виявило, що зазначений показник часу є не впливовим за силою, оскільки відсутня статистична значимість коефіцієнта кореляції з показником участі у громадсько-політичних заходах. Крім цього, встановлено, що найсильніший вплив має соціально-психологічна змінна “готовності в участі у місцевих справах”. Деяко менший за силою (але ненабагато) вплив мають інші соціально-психологічні чинники — інтерес до політики та суб’єктивна можливість контролю за владою.

Висновки

Отже, застосування методу бінарної логістичної регресії та часткової кореляції показало, що гіпотеза про вплив чинника регіонально-етнічної поляризації не підтвердилася. Водночас припущення, що громадянські практики більшою мірою спричиняються наявними соціально-економічними ресурсами та соціально-психологічними стимулами, справдилося лише частково. Виявилося, що інтерес індивіда до політики, його переконаність у власній можливості контролювати владу та готовність виявити ініціативу і включитися у розв’язання місцевих проблем — все це разом сприяє поширенню громадянських практик. Натомість рівень освіти, матеріальний рівень життя, етнічне походження та регіональна належність не є достатніми стимулами, які б детермінували громадянські практики в сучасному українському суспільстві. Це загалом вказує на помилковість побоювань регіонально-етнічного розколу України, оскільки суттєві відмінності населення за цими ознаками в орієнтаціях та настановах не втілюються у реальну поведінку. З іншого боку, невелику поширеність громадянських практик в українському суспільстві можна пояснити зниженням матеріального становища населення, його зосередженістю на завданнях економічного виживання. Саме недостатність соціально-економічних ресурсів у населення не сприяє зростанню громадянських практик в Україні.

Джерела

Бекешкіна І. Громадська думка щодо готовності населення до соціального протесту / *І. Бекешкіна* // Політичний портрет України. — 1993. — № 4. — С. 14–23.

Бекешкіна І. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / *Бекешкіна І.* — К. : Абрис, 1994. — 48 с.

Головаха Е.І. Потенціал протеста українського общества / *Е.І. Головаха, Н.В. Паніна* // Социологические исследования. — 1999. — № 10. — С. 31–40.

Головаха Е.І. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування / *Е.І. Головаха, Н.В. Паніна* // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : ІС НАНУ, 2001. — С. 188–200.

Головаха Е.І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціального моніторингу / *Головаха Е.І.* — К. : Стило, 1997. — 156 с.

Головаха Е. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції” / *Е. Головаха, Н. Паніна* // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32–51.

Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / Резнік О. — К. : ІС НАНУ, 2011. — 336 с.

Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України / А. Ручка // Українське суспільство 1994–2004: моніторинг соціальних змін. — К. : ІС НАНУ, 2004. — С. 416–427.

Степаненко В. “Чи повернеться джин у пляшку?": особливості національної громадянської активності / В. Степаненко // Політичний портрет України. — 2005. — № 33. — С. 15–27.

Dahl R.A. Who governs? : Democracy and power in an American city / Dahl R.A. — New Haven ; Lnd. : Yale UP, 1961. — 355 p.

Deegan-Krause K. New Dimensions of Political Cleavage / K. Deegan-Krause // The Oxford Handbook of Political Behavior / Ed. by R.J. Dalton, H.-D. Klingemann. — Oxford : Oxford University Press, 2007. — P. 538–556.

Jenkins J.C. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements / J.C. Jenkins // Annual Review of Sociology. — 1983. — Vol. 9. — P. 527–553.

Lipset S.M. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments / S.M. Lipset, S. Rokkan // Consensus and Conflict: Essays in Political Sociology / S.M. Lipset. — New Brunswick : Transaction Publishers, 1985. — P. 113–186.

McCarthy J.D. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / J.D. McCarthy, M.N. Zald // American Journal of Sociology. — 1977. — Vol. 82, No 6. — P. 1212–1241.

Milbrath L. Personality Correlates of Political Participation / L. Milbrath, W. Klein // Acta Sociologica. — 1962. — Vol. 6, No 1. — P. 53–65.

Renshon S. Psychological Needs and Political Behavior: A Theory of Personality and Political Efficacy / Renshon S. — N. Y. : Free Press, 1974. — 210 p.

Verba S. Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison / Verba S., Nie N.H., Kim J. — Chicago : University of Chicago Press, 1987. — 394 p.

Verba S. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics / Verba S., Schlozman K., Brady H.E. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. — 640 p.